

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

ASSE-KOBEGEM,

SINT-GORIJS- EN MAGDALENAKERK, 2012 –

2012/437

(PROV. VLAAMS-BRABANT)

RAPPORTEN AGILAS VZW – 2012/1

Kristine MAGERMAN

Steven SAERENS

Asse
2012

AGILAS VZW
Vrijthout 13 - 1730 Asse
[T] 0478/77.95.20
[M] agilasvzw@hotmail.com
[W] www.agilas.be
Bank: 734-0164722-25
Ondernemingsnummer: 422.882.980.
BTW: niet BTW-plichtig

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

ASSE-KOBEGEM, **SINT-GORIKS- EN MAGDALENAKERK, 2012 –** **2012/437**

(PROV. VLAAMS-BRABANT)

RAPPORTEN AGILAS VZW – 2012/1

Kristine MAGERMAN
Steven SAERENS

Asse
2012

Wettelijk depot: D/2012/11998/1

Figuur omslag: Zicht op de Sint-Goriks- en Magdalenakerk vanuit de Lepperstraat.

© Agilas vzw, Vrijthout 13, 1730 Asse.

- Foto's: Kristine Magerman – Agilas vzw, tenzij anders vermeld.
- Plannen: Steven Saerens – Agilas vzw, tenzij anders vermeld.

- Fysisch-antropologisch onderzoek: Kim Quintelier – Agentschap Onroerend Erfgoed.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van de uitgever.

Agilas vzw aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de resultaten van dit onderzoek.

INHOUDSTAFEL

INHOUDSTAFEL	- 4 -
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN HET TERREIN	- 6 -
INLEIDING	- 7 -
1. Projectgegevens	- 8 -
1.1. Afbakening onderzoeksgebied	- 8 -
1.2. Aanleiding en gevolgde procedure	- 9 -
1.3. Uitvoering	- 9 -
1.4. Doelstellingen	- 9 -
1.5. Onderzoeksmethodiek	- 10 -
1.6. Weersomstandigheden	- 12 -
1.7. Beperkingen	- 12 -
2. Landschappelijke situatie	- 13 -
2.1. Geografische en topografische situering	- 13 -
2.2. Hydrografie	- 14 -
2.3. Bodemkundige situering van de site	- 14 -
2.4. Geologische situering van de site	- 15 -
3. Historiek van de Sint-Goriks- en Magdalenakerk	- 16 -
4. Resultaten van de archeologisch werfbegeleiding	- 18 -
4.1. Inventaris	- 18 -
4.1.1. Grondplan	- 19 -
4.1.2. Menselijke resten	- 20 -
1. <i>Skelet 100</i>	- 21 -
2. <i>Skelet 101</i>	- 22 -
3. <i>Skelet 102</i>	- 23 -
4.2. Analyse en interpretatie	- 25 -
4.2.1. Bewaring van de skeletten	- 25 -
4.2.2. Aard van de graven	- 25 -
4.2.3. Positie van de skeletten	- 25 -
4.2.4. Oriëntatie van de graven	- 26 -
4.2.5. Bodem waarin de skeletten lagen	- 27 -
4.2.6. Macroscopische screening van de menselijke skeletresten	- 27 -
1. <i>Skelet 100</i>	- 27 -
2. <i>Skelet 101</i>	- 31 -
3. <i>Skelet 102</i>	- 31 -
4. <i>Skeletconcentraties 1, 2, 3, 4, 5 en 6</i>	- 32 -
4.2.7. Datering	- 32 -
1. <i>Oriëntatie</i>	- 32 -
2. <i>Bouwfasen van het kerkgebouw</i>	- 32 -
3. <i>Stratigrafie</i>	- 33 -

4.3. Synthese	- 33 -
4.4. Besluit.....	- 34 -
4.5. Aanbeveling.....	- 34 -
5. Bibliografie	- 35 -
5.1. Publicaties	- 35 -
5.2. Internetsites	- 35 -
6. Bijlagen	- 36 -
6.1. Bijlage 1: Sporenlijst.....	- 36 -
6.2. Bijlage 2: Fotolijst	- 36 -
6.3. Bijlage 3: Skeletfiches	- 36 -
6.4. Bijlage 4: Bouwfasen van de kerk.....	- 37 -
6.5. Bijlage 5: Grondplan van de opgraving	- 38 -

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN HET TERREIN

Gemeente: Asse, Kobbegem
Plaats: Sint-Goriks- en Magdalenakerk
Toponiem: Niet van toepassing
Provincie: Vlaams-Brabant
Uitvoerder: Agilas vzw
Vrijthout 13
1730 Asse
Projectverantwoordelijke: Steven Saerens, penningmeester Agilas vzw
Terreinverantwoordelijke: Kristine Magerman
Assistent-archeologen: Niet van toepassing
Arbeiders: Niet van toepassing
Vrijwilligers Luc Van der Linden en Bernard Van Couwenberghe
Bevoegd gezag: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Agentschap Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant
Dhr. Marc Brion
Dirk Boutsgebouw,
Diestsepoort 6, bus 94,
3000 Leuven
Administratief nummer machtiging: 2012/437
Locatie onderzoeksgebied: Zuidoostkant van het kerkhof rond de Sint-Goriks- en Magdalenakerk
X/Y Lambert 72-coördinaten: 141699 – 177745 (westkant sleuf);
141679,82 – 177745,15 (torensplits)
Omvang onderzoekszone: 10,80 m²
Kadastrale gegevens: Asse, 4^e Afdeling, Sectie B, Blad 1, percelen 146 B
Periode van uitvoering terreinwerk:
15 oktober 2012
Archeologische periode: postmiddeleeuwse periode
Complextype: grafveld
Beheer en plaats opgravingsdocumentatie:
Agilas vzw, Vrijthout 13, 1730 Asse
Depot Agilas vzw, Z5 Mollem 30, 1730 Asse
De documentatie bestaat uit een sporenlijst (Bijlage 1), een fotolijst van de aanwezige fotodatabank (Bijlage 2), de ingevulde skeletfiches (Bijlage 3), een overzicht van de verschillende bouwfasen van de kerk (bijlage 4) en het algemeen grondplan van de opgraving (Bijlage 5). Het opgravingsarchief (documenten en materiaal) wordt bewaard in het depot van Agilas vzw.
Contact Kristine Magerman: E-mail: kristine.magerman@telenet.be
Tel.: 0474/29.95.67

INLEIDING

Op basis van een gedelegeerde machtiging van het Agentschap Onroerend Erfgoed kon Agilas vzw, onder leiding van Kristine Magerman, op 15 oktober 2012 de toevalsvondst van drie menselijke skeletten en zes concentraties van verstoorde skeletelementen op de begraafplaats van de Sint-Goriks- en Magdalenakerk registreren en opgraven. Deze vondsten kwamen aan het licht tijdens het graven van de sleuven voor nieuwe nutsleidingen in het kader van de eerste fase van de restauratie van het kerkgebouw.

Dit verslag past in de reeks van interne verslagen die Agilas vzw uitgeeft na het beëindigen van een opgraving of een prospectie met ingreep in de bodem. Het publiceren van de resultaten in een verslag, binnen een redelijke termijn na het uitvoeren van het veldwerk, is bovendien een verplichting bij het verkrijgen van een vergunning van het Agentschap Onroerend Erfgoed.

Exemplaren van dit verslag zullen eveneens worden overgemaakt aan alle betrokken partijen:

- het Agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse Overheid – Brussel, dhr. Steven Mortier.
- het Agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse Overheid – buitendienst Vlaams-Brabant, dhr. Marc Brion en mevr. Els Patrouille.
- het Agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse Overheid – Afdeling Inventariseren en Beschermen, dhr. Geert Vynckier.
- het Agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse Overheid – Erfgoedonderzoek en natuurwetenschappen, mevr. Kim Quintelier.
- het Agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse Overheid – Afdeling Inventariseren en Beschermen, de diensten van de Centraal Archeologische Inventaris (CAI).
- de provincie Vlaams-Brabant, dienst Cultuur, mevr. Hadewijch Degryse.
- de gemeente Asse, dienst Openbare Werken, dhr. Jan Bruyland.
- de kerkfabriek, eigenaar van de grond, dhr. Ludwig Jeuniaux.
- de werfleider van de aannemer van de grondwerken, Renotec, dhr. Philippe Schouterden.
- begeleidend architect, dhr. Luk Willems.
- Agilas vzw, Steven Saerens en Kristine Magerman.
- het wettelijk depot van de Koninklijke Bibliotheek van België.
- de vrijwilligers die een handje kwamen toesteken, dhr. Bernard Van Couwenberghe en dhr. Luc Van der Linden.

Via deze weg willen wij alle bovenstaande personen en instellingen van harte danken voor hun bereidwillige medewerking.

Kristine MAGERMAN en Steven SAERENS
Agilas vzw, Vrijthout 13, 1730 Asse

1. Projectgegevens

1.1. Afbakening onderzoeksgebied

Het betrokken perceel bevindt zich in de provincie Vlaams-Brabant, gemeente Asse, deelgemeente Kobbegem (kadaster Asse, 4° Afdeling, Sectie B, Blad 1, perceel 146 B) (Fig. 1 en 2). Asse ligt in het centrum van de driehoek die gevormd wordt door de steden Brussel, Aalst en Dendermonde. De huidige gemeente ontstond op 1 januari 1977 door de samenvoeging van Asse, Bekkerzeel, Kobbegem, Mollem, Relegem en Zellik.

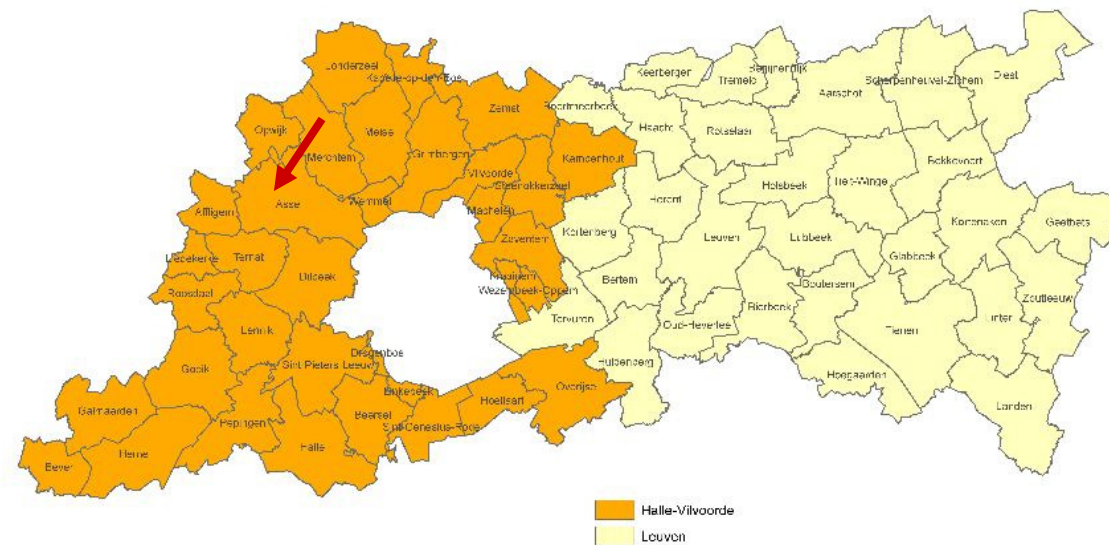

Fig. 1: Situering van Asse binnen de provincie Vlaams-Brabant (© <http://www.vlaamsbrabant.be>).

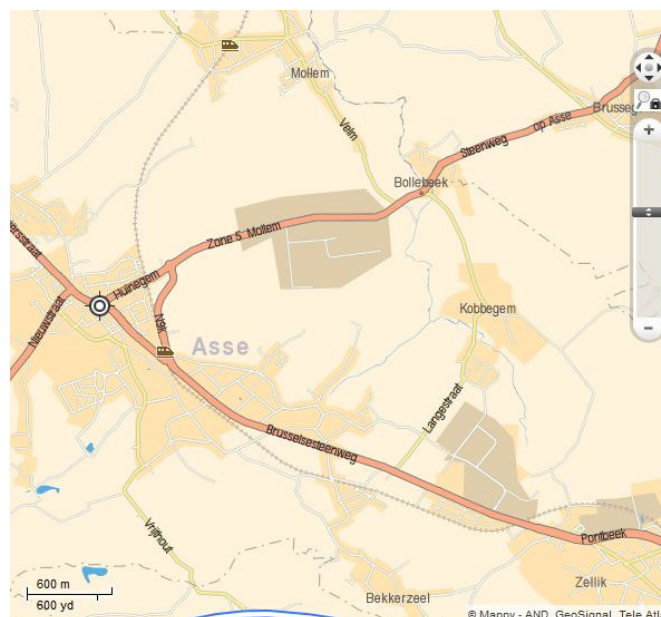

Fig. 2: Situering van Kobbegem, deelgemeente van Asse (© <http://www.mappy.be>).

1.2. Aanleiding en gevolgde procedure

De aanleiding voor de archeologische werfbegeleiding was het graven van een sleuf voor nieuwe nutsleidingen (elektriciteit, gas en een droge blusleiding) op het zuidelijk deel van de begraafplaats rond de Sint-Goriks- en Magdalenakerk in Kobbegem. Deze werken kaderden in de buitenrestauratie van het kerkgebouw.

Tijdens de graafwerken vond men op een diepte van 0,80 m onder het maaiveld resten van menselijke skeletten. Agilas vzw, de archeologische vereniging van Asse, werd door de verantwoordelijke architect, dhr. Luk Willems, op de hoogte gebracht van deze werkzaamheden. Archeologe Kristine Magerman kwam ter plaatse en stelde vast dat het niet om recente menselijke skeletten ging en dat ze dus als een archeologische toevalsvondst beschouwd moesten worden.

Omdat de verantwoordelijke erfgoedconsulenten in Brussel, dhr. Steven Mortier, en op de buitendienst Vlaams-Brabant, dhr. Marc Brion en mevr. Ingrid Vanderhoydonck, niet bereikbaar waren, werd er contact opgenomen met dhr. Geert Vynckier. Binnen het Agentschap Onroerend Erfgoed is hij verantwoordelijk voor de vondstmeldingen. Hij gaf, in afwachting van een officiële gedelegeerde machtiging, de toestemming om de skeletresten archeologisch te registreren. De gemeente Asse en de kerkfabriek, eigenaar van de grond, gaven toestemming om de menselijke resten te bergen, mee te nemen voor verder wetenschappelijk onderzoek en te bewaren in het depot van Agilas vzw.

1.3. Uitvoering

De werfbegeleiding met gedelegeerde machtiging van het Agentschap Onroerend Erfgoed werd uitgevoerd onder de verantwoordelijkheid van Kristine Magerman, archeologe van Agilas vzw, en met behulp van enkele vrijwilligers van Agilas: Steven Saerens, Bernard Van Couwenberghe en Luc Van der Linden.

1.4. Doelstellingen

Het opzet van deze opdracht bestond er in om de aanwezige archeologische resten te registreren en te bergen zodat de aannemer van de werken geen verdere hinder ondervond bij het uitgraven van de sleuven voor de nutsleidingen.

Dit rapport heeft als doel een overzicht te geven van de archeologische sporen (inventaris), deze te analyseren en te interpreteren en ten slotte te kaderen binnen de geschiedenis van de Sint-Goriks- en Magdalenakerk (synthese). Het verslag eindigt met een besluit en enkele aanbevelingen voor de opvolging van de latere restauratiefasen.

1.5. Onderzoeksmethodiek

De sleuf voor de nutsleidingen had een totale lengte van 18,00 m en een breedte van gemiddeld 0,60 m. In totaal werd een oppervlakte van 10,80 m² archeologisch geregistreerd (Fig. 3).

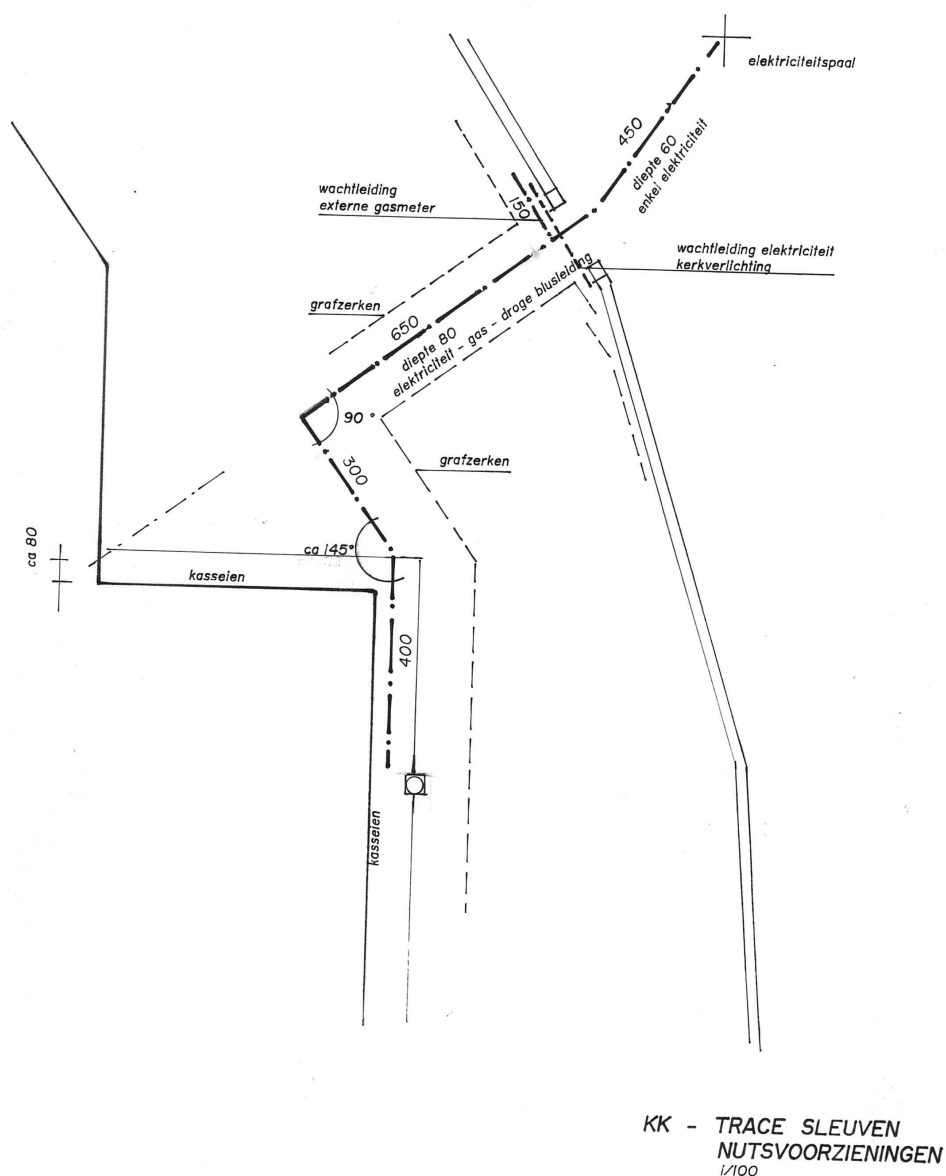

Fig. 3: Inplanting van de sleuven voor de nutsleidingen (© Luk Willems).

De registratie van de skeletten bestond uit het vrijleggen ervan binnen de grenzen van de sleuf, de plaatsbepaling ervan met behulp van een Total Station, het fotograferen van de skeletten in het vlak, het nemen van verticale foto's met als doel het registreren van de resten binnen de opgemeten sleufwanden, het invullen van de skeletfiches en het bergen van de skeletten voor verder wetenschappelijk onderzoek. De sleufwanden zelf werden eveneens ingemeten met een Total Station (Fig. 4).

Fig. 4: Zicht op de sleuf vanuit het westen.

De losse, verstoorde skeletresten die verspreid in de sleuf aanwezig waren, werden met de hand ingezameld en de plaats ervan werd bepaald.

Tenslotte werd er een stukje van de profielwand opgekuist om de context van de begravingen beter te begrijpen.

Voor de bepaling van de hoogtes werd gewerkt vanaf het Fleposverdichtingspunt met nummer NET12220040047, met Lambertcoördinaten $X = 1411755.58$ en $Y = 177905.05$ en met gekende hoogte 61,78 m TAW. Dit punt bevindt zich in de Lepperstraat, ten noorden van de kerk.

1.6. Weersomstandigheden

Het weer tijdens het terreinwerk was droog en zonnig zodat de waarnemingen en registraties maximaal konden gebeuren.

1.7. Beperkingen

Binnen het kader van een werfbegeleiding dient er altijd rekening gehouden te worden met de werf als dusdanig. Een archeoloog kan enkel registreren wat zichtbaar is binnen de aangelegde sleuven of werkputten. In dit geval hadden die slechts een zeer beperkte breedte en diepte.

Bodemingrepen uit de jaren '60 van de vorige eeuw waren verantwoordelijk voor de gefragmenteerde en onvolledige toestand van de skeletten en het veelvuldig voorkomen van concentraties van los botmateriaal.

Het zuidelijk gedeelte van de sleuf was zwaar verstoord door graven uit de tweede helft van de jaren '70 van de vorige eeuw. Omdat de overledenen toen begraven werden in plastic zakken, waren de lichamen nog niet volledig vergaan. Deze resten werden door de aannemer van de grondwerken gedeeltelijk verwijderd voor herbegraving en afgedekt met dekzeil. Dit gedeelte van de sleuf kon daarom en omwille van het inklappen van de sleufwanden niet meer gecontroleerd worden op oudere begravingen (Fig. 5).

Fig. 5: Zicht op het zuidelijk gedeelte van de sleuf dat sterk verstoord was door graven uit de jaren '70.

2. Landschappelijke situatie

2.1. Geografische en topografische situering

Het betrokken perceel maakt deel uit van de begraafplaats rond de Sint-Goriks- Magdalenakerk, in het centrum van Kobbegem. Het terrein bevindt zich aan de voet van een helling waarvan de top een hoogte bereikt van ongeveer 75 m boven de zeespiegel. Het maaiveld van het kerkhof bevindt zich 57,67 m TAW (Fig. 6).

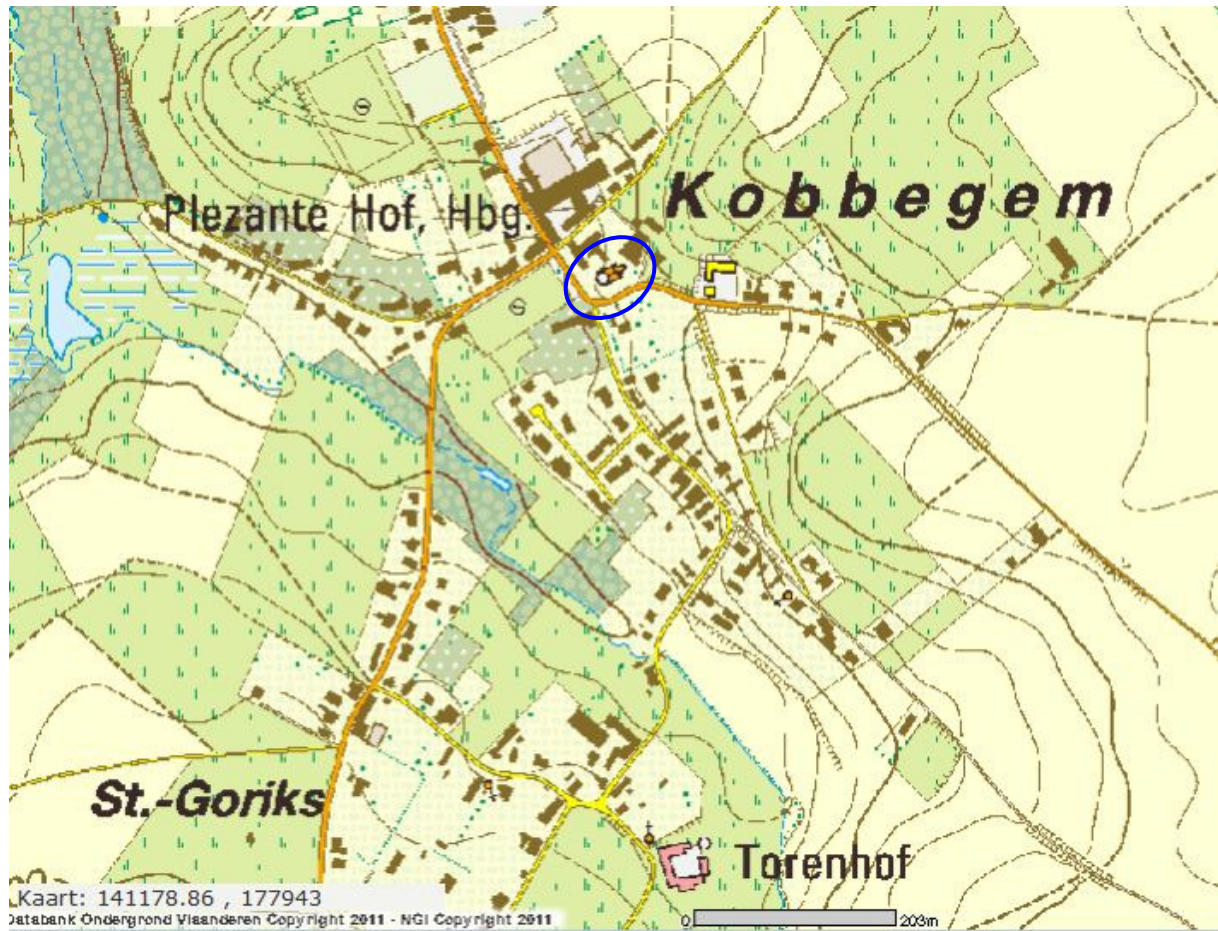

Fig. 6: Uittreksel van de topografische kaart van Asse met centraal de Sint-Goriks- en Magdalenakerk van Kobbegem (© <http://www.agiv.be>).

2.2. Hydrografie

Het betrokken gebied ligt op de grens van het Benden Scheldebekken en het Dijlebekken. Net ten zuiden van de kerk stroomt de Maalbeek (Fig. 7).

Fig. 7: Uittreksel van de hydrografische kaart van Asse-Kobbegem met de aanduiding van de kerk (© <http://www.agiv.be>).

2.3. Bodemkundige situering van de site

De site bevindt zich in de zandleemstreek. De bodems kunnen omschreven worden als droge leembodems van het type Aba1 (droge leembodem met textuur B horizont) (roos op de figuur) overgaand naar bodems van het type Acp(c) (matig droge leembodem zonder profiel) (oranje op de figuur) (Fig. 8).

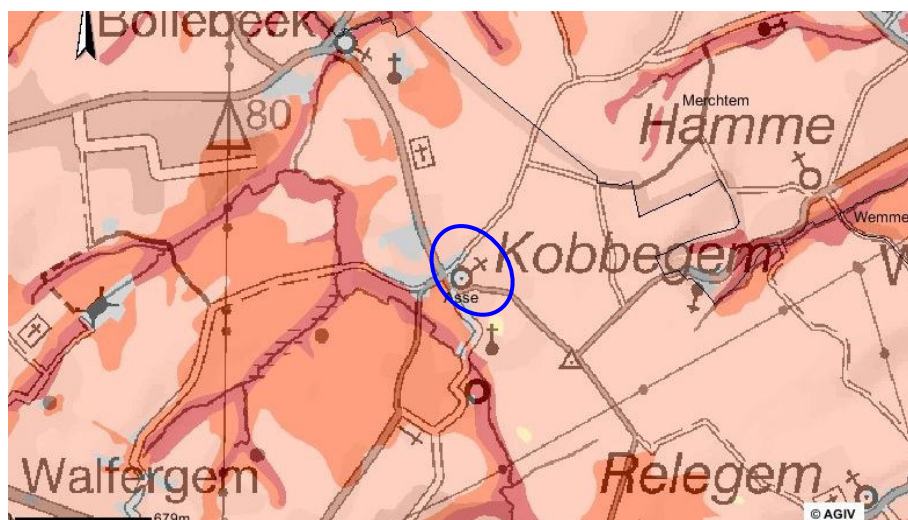

Fig. 8: Uittreksel van de bodemkaart van Asse-Kobbegem met de aanduiding van de kerk (© <http://www.agiv.be>).

2.4. Geologische situering van de site

Geologisch bestaat de ondergrond op de plaats van de kerk uit de Formatie van Maldegem (Tertiair) die gekenmerkt wordt door een grijze afwisseling van fijn zand en klei. Deze Formatie is glauconiet- en glimmerhoudend en bestaat onderaan uit zandhoudende klei die sterk glauconiethoudend is. In de onmiddellijke nabijheid bevinden zich de formatie van Sint-Huibrechts-Hern (paars op de kaart) en de Formatie van Lede (oker op de kaart) (Fig. 9).

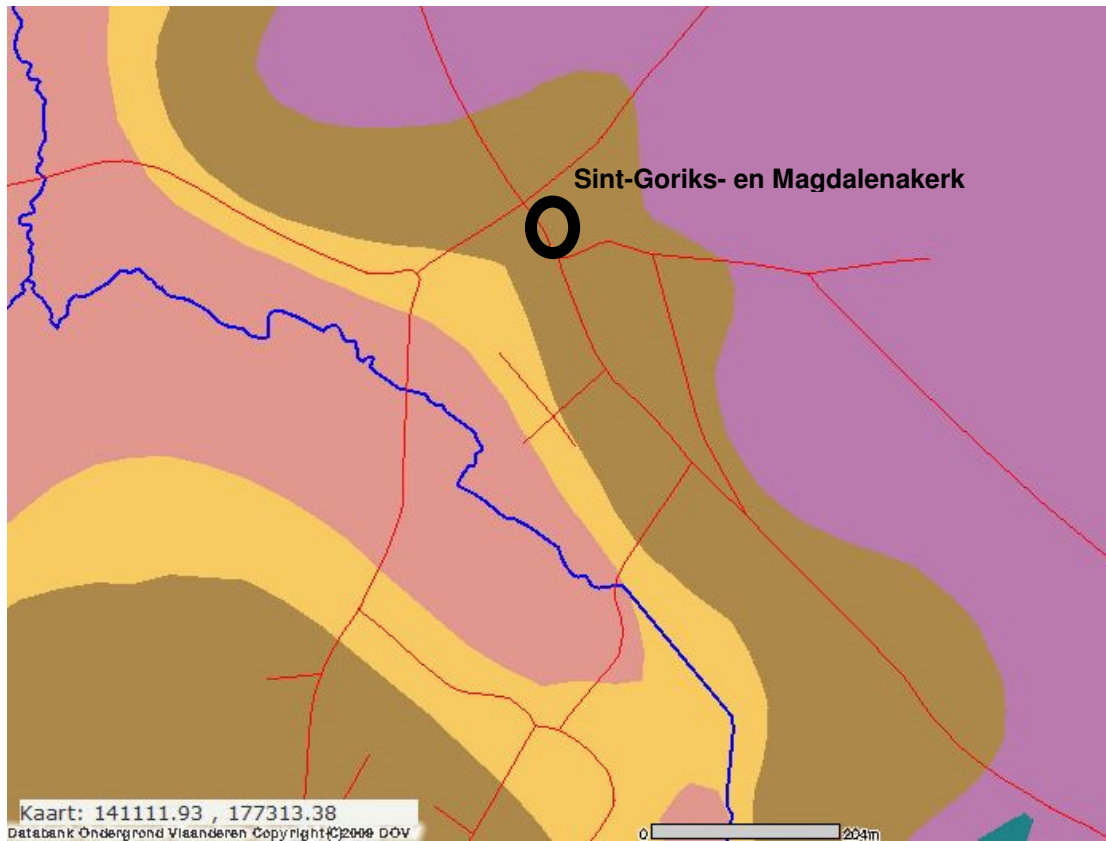

Fig. 9: Uittreksel van de geologische kaart (Tertiair) van Asse-Kobbegem (© <https://dov.vlaanderen.be>).

3. Historiek van de Sint-Goriks- en Magdalenakerk¹

Kobbegem of Cobbengem verschijnt voor het eerst in de archieven in 1129. Volgens J. Lindemans zou Kobbegem reeds in de 4de eeuw bewoont geweest zijn door Franken. Andere onderzoekers zijn echter van mening dat Kobbegem pas tussen de 6de en de 8ste eeuw bewoond werd. Omdat in deze deelgemeente van Asse nog maar zelden archeologisch onderzoek werd uitgevoerd, blijft het dus onduidelijk vanaf wanneer er bewoning was.

Volgens J. Verbesselt werd er op het einde van de 8ste eeuw of het begin van de 9de eeuw een eigenkerk of een borchtkerk opgericht bij de hoeve van een belangrijk heer. Deze hoeve lag ten zuiden van de Maalbeek. Omdat deze strategisch gelegen plaats van militair belang was, bouwde men een donjon bij de hoeve, het latere Torenhof (Fig. 10). Op die manier werd het Torenhof deel van de verdedigingslinie van het hertogdom Brabant. Sint Gorik, de bisschop van kamerrijk en geloofsprediker in de streek, werd er patroonheilige. Later kwam de Kobbegemse Sint-Gorikswijk in het bezit van de Gentse Sint-Baafsabdij. Rond 1100 ging dit aangesloten gebied verloren voor de Sint-Baafsabdij.

Fig. 10: Zicht op het Torenhof ten zuiden van de Maalbeek.

Rond 1140 verwierf de abdij van Affligem landgoederen op het noordelijk en hoger gelegen gedeelte van de Maalbeekvallei. In het centrum van dit gebied lag een hof, vermoedelijk dat van familie De Bisschop. Bij dit hof werd een kapel gebouwd die Maria Magdalena als patroonheilige had. Rond dit

¹ Ockeley 1986: 37-50; Willems 1997: 5-24; Van Bellingen 2006: 95-102.

hof schaarden zich een aantal latere die de kern vormde van een steeds toenemende woonpool die later zou rivaliseren met de inwoners van de oudere Sint-Gorikswijk rond het Torenhof.

De Sint-Gorikskerk en de omliggende woningen waren door hun ligging nabij het Torenhof sterk blootgesteld aan de Vlaamse krijgheer. In 1213, 1227 maar vooral in 1356 tijdens de inval van de Vlaamse troepen onder leiding van graaf Lodewijk van Male, werd Sint-Gorik zwaar verwoest. De pastoor van de kerk vluchtte naar de hoger gelegen Sint-Maria Magdalenakerk. Door de inspanningen van de heren van Kobbegem werd de Sint-Gorikswijk hersteld. Beide parochies bleven echter in rivaliteit bestaan. Meer en meer vormde de Maalbeek de scheidingslijn tussen twee afzonderlijke gemeenschappen. Het feit dat de oudere kerk afhankelijk was van de Gentse Sint-Baafsabdij en de nieuwe kerk opgericht werd op gronden die toebehoorden aan de abdij van Affligem heeft hierbij zeker een rol gespeeld.

Volgens geschreven bronnen werd de Sint-Magdalenakapel in de eerste helft van de 15de eeuw uitgebreid met een Westertoren. Bouwkundig onderzoek kon dit echter niet bevestigen.

Omwille van haar gunstige ligging, haar grotere parochie en haar vernieuwd en beter kerkgebouw won de Sint-Maria Magdalenakerk in de tweede helft van de 15de eeuw aan belang. Meer mensen migreerden bovendien van de oude naar de nieuwe dorpskern. Op het einde van de 15de eeuw beleefde Kobbegem, net zoals andere dorpen in de omgeving, harde tijden. Kobbegem wist zich echter vlug te herpakken.

In het begin van de 16de eeuw werd het Torenhof verlaten door haar eigenaars. Dit betekende het verval van de Sint-Gorikswijk. Na de godsdienstoorlogen in de 16de eeuw werd het Sint-Gorikskerkje definitief verwoest en het bleef in puin liggen. Enkel de Sint-Maria Magdalenakerk bleef bewaard en de twee patroonheiligen werden er samen vereerd: de Sint-Goriks- en Magdalenakerk.

In 1646 werd de kerk vergroot met een noorder- en een zuidertranseptarm. Gedurende de 17de, de 18de en de 19de eeuw werd de kerk verschillende keren verbouwd en uitgebreid (Bijlage 4). Vanaf de 20ste eeuw vonden er enkele grotere en kleinere restauraties plaats waarvan de huidige, onder leiding van architect Luk Willems, de meest uitgebreide is.

4. Resultaten van de archeologisch werfbegeleiding

Dit hoofdstuk geeft een volledig overzicht van de resultaten van de archeologische werfbegeleiding aan de hand van een inventaris, een analyse, een synthese en een besluit. Tenslotte volgen enkele aanbevelingen voor eventuele toekomstige bodemingrepen.

4.1. Inventaris

Tijdens de archeologische werfbegeleiding werden in het meest westelijk gedeelte van de sleuf drie menselijke skeletten in anatomische verband aangetroffen die allen verstoord waren door recente bodemingrepen. In het oostelijk gedeelte van de sleuf bevonden zich zes concentraties van verspreide menselijke skeletresten die niet meer in anatomisch verband lagen (Fig. 11).

Skeletten (in anatomisch verband)	SK 100	
	SK 101	
	SK 102	
Losse vondsten (niet in anatomisch verband)	C-SK 1	
	C-SK 2	Boven SK 100
	C-SK 3	Boven SK 101
	C-SK 4	
	C-SK 5	
	C-SK 6	

Fig. 11: Overzicht van de menselijke skeletten, skeletresten en hun nummers.

Door de aanwezigheid van niet-vergane menselijke begravingen uit de jaren '70 van de vorige eeuw en het inklappen van de profielwanden kon het zuidelijk deel van de sleuf niet meer gecontroleerd worden op oudere begravingen. Het deel van de sleuf buiten de kerkhofmuur had slechts een diepte van 0,60 m onder het maaiveld. Tot deze diepte konden enkel recente bodemingrepen geregistreerd worden.

De inventaris bestaat uit een grondplan met de aanduiding van de archeologische skeletten en skeletresten, een korte beschrijving van elk skelet en de ingevulde skeletfiches (Bijlage 3).

4.1.1. Grondplan

Onderstaand grondplan (Fig. 12) geeft een overzicht van de inplanting van de sleuven voor de nutsleidingen en de plaats van de skeletten en de concentraties van menselijk botmateriaal. Een volledig grondplan in een hogere resolutie is terug te vinden als bijlage (Bijlage V) van dit rapport.

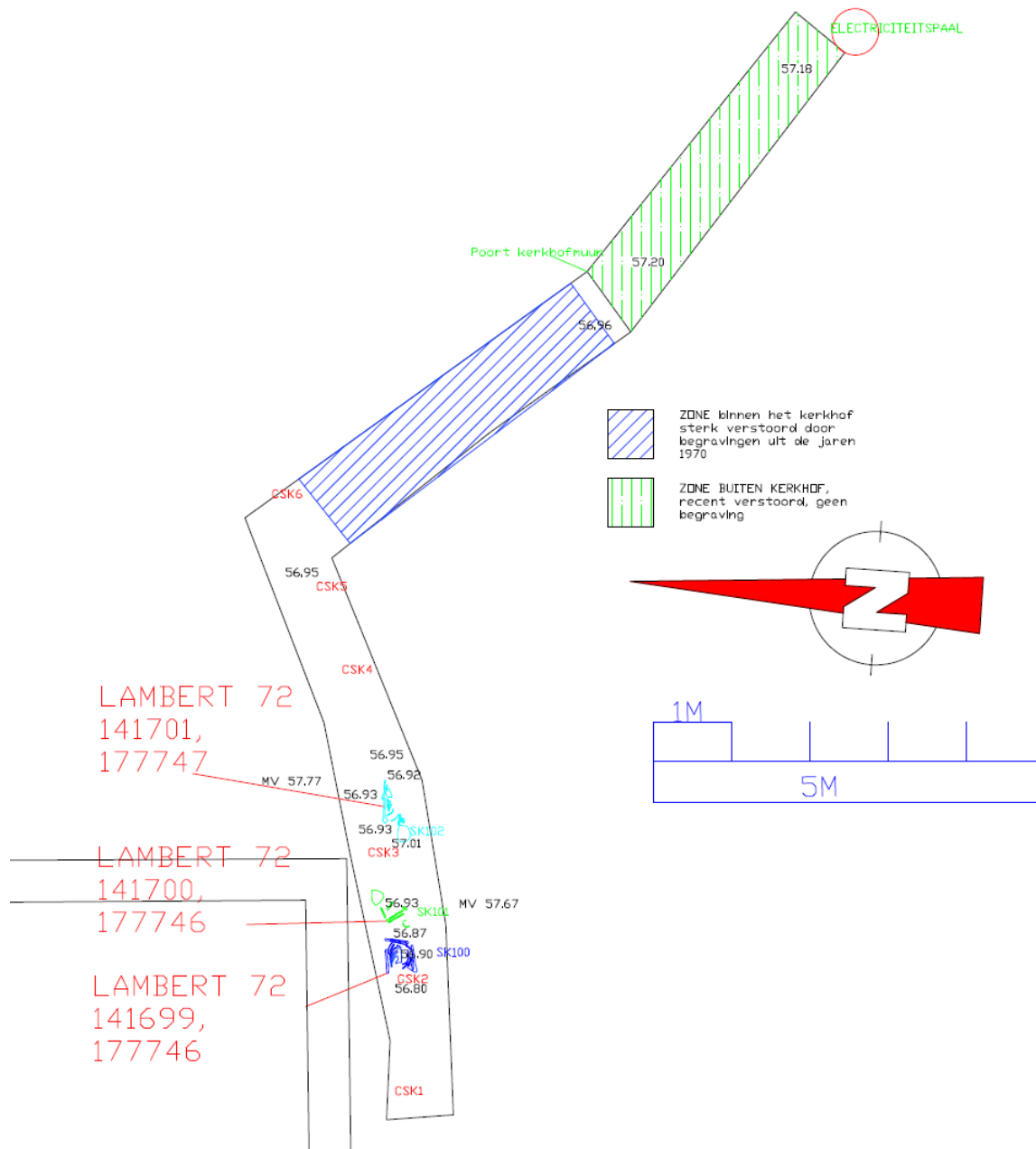

Fig. 12: Inplanting van de sleuf met aanduiding van de plaats van de skeletten en concentraties van menselijk botmateriaal.

4.1.2. Menselijke resten

A. Skeletten in anatomisch verband

In het meest westelijk gedeelte van de sleuf werden drie menselijke skeletten teruggevonden die (deels) in anatomisch verband lagen maar verstoord waren door recente bodemingrepen: SK 100, SK 101 en SK 102 (Fig. 13).

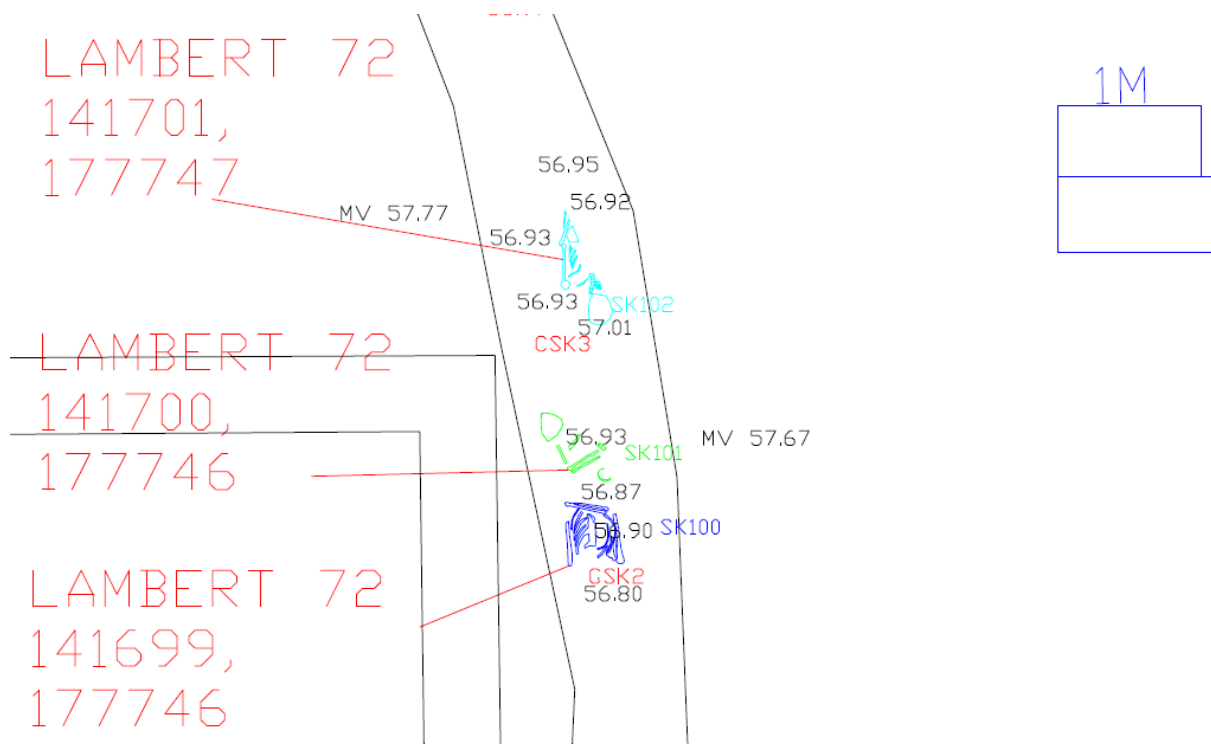

Fig. 13: Aanduiding van de drie menselijke skeletten in de sleuf.

Deze begravingen worden hieronder kort besproken aan de hand van een korte beschrijving, een foto en de ingevulde skeletfiches in bijlage 3.

1. Skelet 100

Korte beschrijving

Dit skelet lag op de rug. De linker arm lag naast het lichaam. Over de rechterarm kunnen geen uitspraken gedaan worden omwille van recente bodemingrepen. Het hoofd was verdwenen door recente verstoringen. Het onderlichaam werd doorsneden door een jongere bijzetting (Fig. 14) en was bovendien volledig verdwenen.

Foto

Fig. 14: Skelet 100 in grondvlak.

Skeletfiche

Zie bijlage 3.1.

2. Skelet 101

Korte beschrijving

Dit skelet sneed het onderlichaam van skelet 100 en was zelf zwaar verstoord door recente bodemingrepen waardoor delen ontbraken. De rechter arm lag gebogen over de buik (Fig. 15).

Foto

Fig. 15: Skelet 101 in grondvlak.

Skeletfiche

Zie bijlage 3.2.

3. Skelet 102

Korte beschrijving

De rechterhelft van skelet 102 was verdwenen door de aanleg van een recente afwateringsbuis. Een groot gedeelte van het onderlichaam ontbrak door recente bodemingrepen. Het hoofd was naar links gekeerd. Een gedeelte van de onder- en bovenkaak met enkele tanden was bewaard gebleven. De linkerarm lag naast het lichaam (Fig. 16).

Foto

Fig. 16: Skelet 102 in grondvlak.

Skeletfiche

Zie bijlage 3.3.

B. Verspreide skeletresten, niet in anatomisch verband

Behalve individuen in anatomisch verband worden er op middeleeuwse en postmiddeleeuwse begraafplaatsen altijd verstoorde beendercontexten teruggevonden. Door het lange gebruik van dergelijke begraafplaatsen vonden er allerlei verstoringen van de verschillende graven plaats: hergebruik van oudere graflocaties, onzorgvuldige ruiming van eerder begraven resten,... waardoor verstoorde beendercontexten ontstaan.² Bovendien waren 20ste-eeuwse bodemverstoringen hier mee verantwoordelijk voor het ontstaan van de verspreide skeletconcentraties.

In het centrale en het oostelijk gedeelte van de sleuf in Kobbegem werden zes concentraties van verstoorde skeletelementen aangetroffen (Fig. 17):

C-SK 1:	12 fragmenten	
C-SK 2:	37 fragmenten	
C-SK 3:	15 fragmenten	+ kalkzandsteen
C-SK 4:	46 fragmenten	+ leisteen
C-SK 5:	16 fragmenten	+ leisteen
C-SK 6:	20 fragmenten	+ twee onbepaalde ijzeren voorwerpen

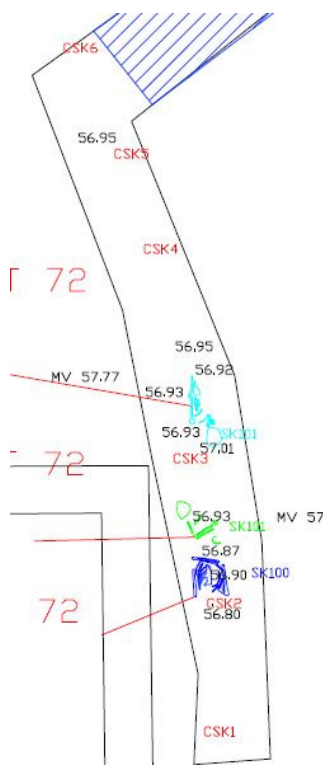

Fig. 17: Aanduiding van de concentraties van menselijke skeletresten in de sleuf.

Deze resten lagen niet in anatomisch verband en het gaat slechts om delen van skeletten. Het blijft bovendien onduidelijk of resten uit de afzonderlijke concentraties van eenzelfde individu afkomstig

² De Groote, De Maeyer, Moens, Quintelier, Van Cleven, Vanden Berghe en Vernaeye 2011: 188.

zijn. C-SK 2 lag boven SK 100 en C-SK 3 bevond zich boven SK 101. Ook hier kon niet aangetoond worden dat de lossen beenderen behoren tot de onvolledige skeletten waarop ze lagen.

Wel was het duidelijk dat de grond in de 20ste eeuw sterk geroerd was door recente bodemingrepen. De losse skeletelementen bevonden zich dan ook grotendeels in deze verstoorde bodem.

Tijdens dit onderzoek werd er geopteerd om ook deze resten in te zamelen en aan verder onderzoek te onderwerpen.

De ingevulde skeletfiches (Bijlage 3.4. tot en met 3.9.) geven meer informatie over deze concentraties.

4.2. Analyse en interpretatie

In dit hoofdstuk wordt, op basis van de data uit de inventaris, geprobeerd om enkele gegevens te analyseren en te interpreteren.

4.2.1. Bewaring van de skeletten

In alle gevallen was het botmateriaal hard en stevig en konden de beenderen eenvoudig en individueel gelicht worden.

4.2.2. Aard van de graven

In de drie gevallen kunnen we veronderstellen dat het om primaire, enkelvoudige graven gaat, in zover dit in een sleuf met een beperkte breedte vastgesteld kan worden. De drie begravingen zijn inhumaties.

Er konden geen vaststellingen gedaan worden wat betreft de dimensies en de vorm van de graven. De vondst van ijzeren nagels in de onmiddellijke omgeving van de skeletten doet vermoeden dat de overleden personen in houten kisten bijgezet waren. Grafgiften en kledijelementen werden nergens teruggevonden.

4.2.3. Positie van de skeletten

Bij de drie begravingen kan gesteld worden dat de niet-verstoorde resten nog (gedeeltelijk) in anatomisch verband lagen. De rechter kant van de ribben van skelet 101 leken licht verstoord te zijn. Mogelijk kan dit verklaard worden door de druk van de grond op dit deel van het skelet. De drie graven bleken verstoord te zijn door recente bodemingrepen die in verband gebracht kunnen worden met de uitbreidings- en restauratiefase van 1912-1913 en de verschillende herstelfasen die plaatsvonden tussen 1913 en 1970, o.a. aan de sacristie.

De drie personen lagen uitgestrekt op hun rug. Over de positie van de benen kan in geen enkel geval iets met zekerheid gezegd worden omdat er nergens resten van het onderlichaam aangetroffen werden. Bij de skeletten 100 en 101 werden er geen schedelresten aangetroffen. Het hoofd van skelet 102 was naar links gekeerd.

Ook de houding van de armen verschilde: bij skelet 100 lag de rechterarm op de buik, over de linkerarm kunnen geen uitspraken gedaan worden. Bij skelet 101 lagen de armen gebogen op de buik. Bij skelet 102 lag de rechterarm naast het lichaam.

Er werden nergens sporen van haar, nagels, zachte weefsel of nier- en galstenen aangetroffen.

4.2.4. Oriëntatie van de graven

De oriëntatie van de graven verschilde enigszins. Skeletten 100 en 102 werden gekenmerkt door een west (hoofd) – oost (voeten) oriëntatie. Skelet 101 had een (lichte noord)oost (hoofd) – (zuid)west (voeten) oriëntatie.

Begraving op de rug met het hoofd in het westen en de voeten naar het oosten wijst op een oude christelijke traditie die verband houdt met de dag van het laatste oordeel waarbij Christus in het oosten zal verschijnen. Door de overledene met het hoofd in het westen te begraven, is zijn blik op dat moment gericht op Christus. Algemeen wordt het oosten geassocieerd met licht en goedheid terwijl het westen symbool staat voor schaduw en kwaad. Skeletten waarvan het hoofd in het oosten lag en de voeten in het westen worden vaak in verband gebracht met priestergraven. Op die manier zouden ze op het ogenblik van de heropstanding hun blik gericht hebben op de parochianen.³

Gelet op het feit dat skelet 101 van een juveniel is (*infra*), kan de hypothese als zou het een priestergraf zijn, verlaten worden. Een mogelijke verklaring is dat het gaat om een vergissing die plaatsvond tijdens de lijkstoet, de begrafenis of de teraardebestelling. Als de begraving gebeurde in een symmetrische, rechthoekige kist zonder uitwendige versieringen bestaat de mogelijkheid dat men niet meer wist hoe de overledene gepositioneerd lag in de kist. Ook op andere plaatsen, zoals bij het archeologisch onderzoek van het Karmelietenklooster in Aalst in 2004-2005, heeft men een kinderskelet aangetroffen met een afwijkende oost-west oriëntatie.⁴

De afwijkende oriëntatie van skelet 101 wijst mogelijk ook op de aanwezigheid van minimum twee begravingsfasen (*infra*).

---

³ De Groote, De Maeyer, Moens, Quintelier, Van Cleven, Vanden Berghe en Vernaëve 2011: 200-201.

⁴ De Groote, De Maeyer, Moens, Quintelier, Van Cleven, Vanden Berghe en Vernaëve 2011: 200-202.

4.2.5. Bodem waarin de skeletten lagen

De bodem waarin de skeletten begraven lagen, kan omschreven worden als een homogene, bruingrijze, lemige grond waarin zeldzame houtskoolspikkels, leisteenfragmenten en enkele kalksteenstukjes aangetroffen werden. Op geen enkele plaats werd moederbodem aangetroffen. We gaan er van uit dat we ons hier dus op het jongste begravingsniveau bevinden. De grond boven de skeletten werd gekenmerkt door 20ste-eeuwse verstorings- en aanhogingslagen (Fig. 18).

Fig. 18: Verschillende 20ste-eeuwse aanhogings- en verstoringslagen boven het eerste begravingsniveau.

4.2.6. Macroscopische screening van de menselijke skeletresten

De aangetroffen skeletresten werden snel gescreend op macroscopisch niveau en besproken door mevr. Kim Quintelier van het Agentschap Onroerend Erfgoed.⁵ De beenderen werden in een ongewassen toestand aangeleverd. Het voornaamste doel was het bekomen van informatie over het geslacht, de sterfteleeftijd, de lichaamslengte en eventuele pathologieën. De resultaten van haar eerste visuele waarnemingen worden hieronder verder toegelicht.

1. Skelet 100

Geslachtsbepaling

De geslachtsbepaling van dit skelet gebeurde voornamelijk op basis van de morfologische eigenschappen van het bekken. Hieruit bleek dat het om de resten van een man gaat. Een eerste beoordeling van de botten wees uit dat het eerder een robuust individu was.

⁵ Via deze weg willen we haar uitdrukkelijk danken voor de tijd en de moeite die zij hiervoor nam.

Sterfteleeftijd

Aan de hand van de degeneratieve veranderingen aan het darmbeen kan worden vastgesteld dat het een ouder individu betreft (> 40 jaar). Dit wordt versterkt door de aanwezigheid van bepaalde pathologische aandoeningen op de beenderen (*infra*). Mogelijk was de persoon op het ogenblik van het overlijden zelfs ouder dan 60 jaar.

Lengte

Bij volgroeide individuen kan de lichaamslengte berekend worden op basis van de lengte van de lange beenderen aan de hand van de regressieformule van Trotter.⁶ De lengte van het opperarmbeen bij dit individu bedroeg 34,5 cm. De toepassing van de formule⁷ leert ons dat dit individu een lengte had van 1,77 m +/- 4,05 cm.

Pathologieën

Het macroscopisch onderzoek van de skeletresten bracht een aantal pathologieën aan het licht.

Ten eerste werd er zowel aan de linker- als aan de rechterzijde ribkraakbeenverbening vastgesteld, een typisch ouderdomsverschijnsel.

Daarnaast waren er ook sporen van *Diffuse Idiopathic Skeletal Hyperostosis* (DISH) aanwezig op de wervelkolom. Dit is een botziekte die gekenmerkt wordt door de verbening van de voorste bindweefselband van de wervelkolom (Fig. 19) en de verbening van de aanhechtingspunten van de pezen, ligamenten en kraakbeenstructuren buiten de wervelkolom.⁸ Deze aandoening treft voornamelijk de lage borstwervels en de lendenwervels.

Fig. 19: Verbening van de voorste bindweefselband van de wervelkolom ten gevolge van DISCH.

⁶ Trotter 1970: 71-84.

⁷ Formule: $L = (H1 \times 3,08) + 70,45 \pm 4,05 \text{ cm}$.

⁸ De Groote, De Maeyer, Moens, Quintelier, Van Cleven, Vanden Berghe en Vernaeye 2011: 180-181.

Deze ziekte wordt vooral aangetroffen bij oudere mensen. Het voorkomen en de ernst van de aandoening stijgen met de leeftijd en er zijn meer mannen dan vrouwen die deze aandoening hebben. Volgens sommige onderzoekers wordt de ziekte veroorzaakt door de overmatige consumptie van dierlijke proteïnen.⁹ Verder onderzoek is nodig om deze hypothese te staven of te ontkrachten.¹⁰

Ten derde werden er ook sporen aangetroffen van *Degenerative Disc Disease* (DDD) of tussenwervelschijfdegeneratie. Door de verdroging van de tussenwervelschijven vernauwt de ruimte tussen de opeenvolgende wervellichamen waardoor de druk er op toeneemt. Na verloop van tijd worden door die druk osteofieten rond de randen van de vertebrale eindplaten en depressies in de boven- en onderzijde van de wervellichamen gevormd. Deze eerste zijn onregelmatige botrandwoekeringen die, in een vergevorderd stadium, in elkaar gaan grijpen waardoor meerdere wervels aan elkaar kunnen groeien. Bij skelet 100 waren wervel Th 6 – Th 7 en Th 9 – Th 10 aan elkaar gegroeid ten gevolge van DDD (Fig. 20 en 21).

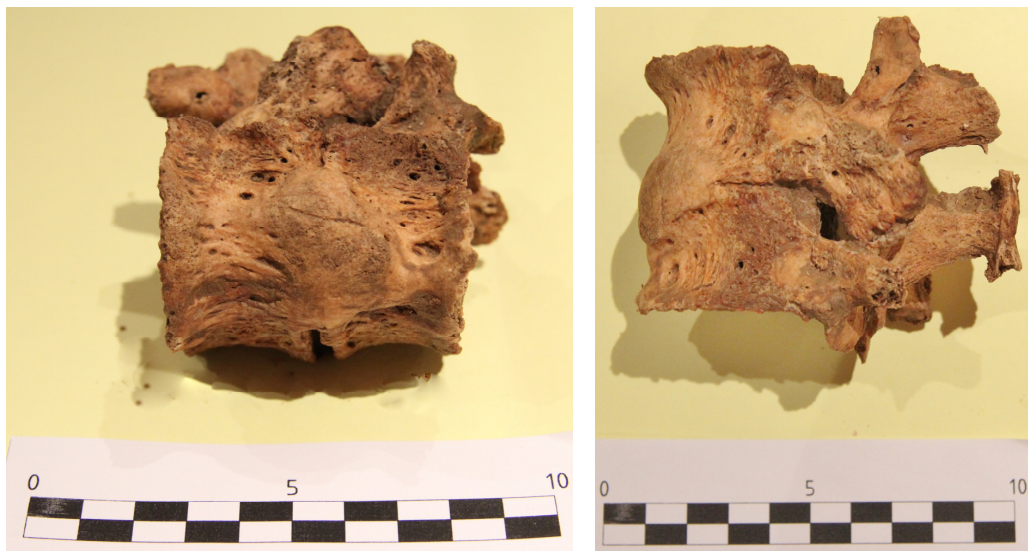

Fig. 20 en 21: Vergroeiing van enkele wervels bij skelet 100.

⁹ De Groote, De Maeyer, Moens, Quintelier, Van Cleven, Vanden Berghe en Vernaëve 2011: 181.

¹⁰ Quintelier: persoonlijke communicatie.

Tenslotte vertoonde het skelet ook perifere osteoartrose (pOA) of slijtage van de grote gewrichten. De uiteinden van een gewricht zijn bekleed met kraakbeen, wat erg elastisch is zodat het schokken kan opvangen. Samen met het vocht dat in het gewricht wordt aangemaakt, zorgt het kraakbeen ook voor een soepele beweging. De kraakbeenlaag neemt echter af bij het ouder worden. Daardoor gaan de beide gewrichtsuitenden over elkaar heen articuleren wat kan leiden tot de vorming van osteofieten, gladpolijsting van het botweefsel en de vergroeiing van een gewricht.¹¹ pOA werd bij skelet 100 vastgesteld op de schouder-, de pols-, de elleboog- en de duimgewrichten (Fig. 22).

Fig. 22: Gladpolijsting van het botweefsel op het duimgewricht.

---

¹¹ De Groote, De Maeyer, Moens, Quintelier, Van Cleven, Vanden Berghe en Vernaeye 2011: 174-175.

2. Skelet 101

Vooreerst werd opgemerkt dat er bij het opgegraven skeletmateriaal twee rechter helften van het darmbeen aanwezig waren en dat het bijgevolg gaat om twee individuen: een niet-volwassen individu en een volwassen individu (intrusief). Enkel het meest complete skelet van het niet-volwassen individu wordt hier verder besproken.

Sterfteleeftijd

De sterfteleeftijd van dit non-adulte individu is geschat rond 16 à 18 jaar op basis van de evaluatie van de sluiting van de epifysaire groeischijven.

Geslachtsbepaling

Macroscopische geslachtsbepaling bij niet-adulte individuen is omstreden aangezien morfologische geslachtskenmerken zich pas ten volle tijdens de puberteit ontwikkelen waardoor ze enkel bij volgroeide, adulte individuen op een betrouwbare wijze kunnen worden waargenomen. Omwille van de onvoltooide geslachtsrijping zijn er bij jongere individuen geen duidelijke verschillen zichtbaar tussen beide geslachten waardoor vastgestelde kenmerken overwegend (pseudo)vrouwelijk schijnen.¹²

3. Skelet 102

Geslachtsbepaling

Omwille van het ontbreken van het bekken, het meest diagnostische element om het geslacht te bepalen, kon niet worden uitgemaakt of dit skelet afkomstig was van een man of een vrouw.

Sterfteleeftijd

Op basis van het *antemortem* tandverlies (*infra*) en de aanwezigheid van artroseverschijnselen kon worden vastgesteld dat het om een volwassen individu gaat dat bij overlijden 40 jaar of ouder was.

Pathologieën

Ten eerste werd cervicale artrose of artrose van de nekwervels vastgesteld waarbij er zowel aan de facetgewrichten als aan de tussenwervelschijven slijtage werd aangetroffen.

Ten tweede bleek dat het individu minimum twee tanden verloren had vóór het overlijden, met name de eerste en de derde kies van de rechter onderkaak. Een dergelijk tandverlies is meestal het gevolg van een langdurige carieuze aantasting.¹³

---

¹² Quintelier, Vandenbruane en Watzeels 2012: 268.

¹³ De Groote, De Maeyer, Moens, Quintelier, Van Cleven, Vanden Berghe en Vernaeye 2011: 184-185.

4. Skeletconcentraties 1, 2, 3, 4, 5 en 6

Een eenvoudige macroscopische evaluatie van de zes skeletconcentraties toonde in eerste instantie aan dat we hier te maken hebben met minimum zeven verschillende individuen. Samen met de rechterhelft van het *ilium* dat bij skelet 101 werd aangetroffen en dat ook als een verstoord element beschouwd kan worden, brengt dit het minimum aantal individuen bij de verstoorde skeletelementen op acht.

Bij de skeletresten van C-SK 3 werd een rechter sleutelbeen aangetroffen waarop sporen van een fractuur zichtbaar waren.

Bij C-SK 4 was de onderkant van een spaakbeen van een subadult aanwezig. Alle andere resten uit deze zes concentraties zijn afkomstig van volwassen personen.

4.2.7. Datering

Tijdens de werfbegeleiding werden erg weinig elementen aangetroffen om de skeletresten te dateren. Goed dateerbaar materiaal zoals aardewerk, metalen voorwerpen of munten ontbreken.

Toch kunnen we gebruik maken van andere gegevens om een mogelijke datering naar voor te schuiven.

1. Oriëntatie

De oriëntatie van de begravingen verschilde duidelijk van die van de huidige begraafplaats. De 20ste-eeuwse graven liggen allen haaks op de kerk georiënteerd, dus in de meeste gevallen een noord-zuid oriëntatie behalve aan de oost- en de westzijde van de kerk waar ze oost-west georiënteerd zijn. Skeletten 100 en 102 zijn west (hoofd) - oost (voeten) georiënteerd terwijl graf 101 (noord)oost (hoofd) – (zuid)west (voeten) georiënteerd is. Hieruit kunnen we afleiden dat het geenszins om 20ste-eeuwse begravingen gaat.

2. Bouwfasen van het kerkgebouw

Een tweede element voor een relatieve chronologie is de plaats van de graven ten opzichte van het kerkgebouw. Zowel de skeletten als de losse vondstconcentraties bevonden zich allemaal in de onmiddellijke nabijheid van de zuidmuur van de sacristie. Enkele losse vondsten staken in het noordprofiel van de sleuf. Dit betekent dat de sacristiemuur jonger is dan de aangetroffen begravingen. De muur van de sacristie werd gebouwd in de periode 1912-1913. De oudste begraving op het huidige kerkhof dateert uit 1916. Dit betekent dat men drie jaar na de restauratie en uitbreidingsfase van 1912-1913 opnieuw mensen bijzette rond de kerk. We kunnen er dus van uitgaan dat de aangetroffen skeletresten ouder zijn dan 1912.

Het is moeilijker om een *terminus post quem* naar voor te schuiven. Rekening houdend met de verschillende bouwfases van de kerk kunnen we algemeen stellen dat de graven tussen 1400 (bouwfase 1) en 1912 (bouwfase 5) gedateerd kunnen worden.

3. Stratigrafie

Bovenstaande datering kan verder verfijnd worden als we ook rekening houden met de stratigrafische positie van de graven. Alle menselijke resten bevonden zich op het eerste zichtbare archeologische niveau, op een diepte van ongeveer 0,80 m onder het maaiveld of een hoogte van 56,93 m TAW. Op geen enkele plaats werd de moederbodem bereikt. Dit betekent dat we kunnen veronderstellen dat er onder deze begravingen nog andere, oudere lichamen bijgezet waren.

Als we deze stratigrafische overwegingen combineren met de verschillende bouwfases van de kerk kunnen we dit begravingsniveau mogelijk in verband brengen met bouwfase 4. In 1765 werd de kerk uitgebreid met een koor aan de oostzijde. De aangetroffen skeletresten liggen min of meer parallel met dit koor. Uit teksten weten we ook dat in deze periode de kerkhofmuur vernieuwd werd.

We kunnen dus stellen dat de aangetroffen graven aangelegd werden tussen 1765 en 1912.

G. Fasen van begraving

Skelet 101 doorsneet skelet 100 waardoor het onderlichaam volledig verdwenen was. Bovendien had skelet 101 een afwijkende oriëntatie van skeletten 100 en 102 (*supra*). We kunnen dus stellen dat we met minimum twee fasen van begraving te maken hebben. Het blijft echter onduidelijk hoeveel tijd er tussen beide fasen aanwezig was.

4.3. Synthese

Tijdens het uitgraven van de sleuf voor de nutsleidingen aan de zuidkant van de Sint-Goriks- en Magdalenakerk van Kobbegem werden drie menselijke skeletten in anatomische verband en zes concentraties van losse skeletfragmenten aangetroffen. Samen vertegenwoordigen ze een minimum aantal individuen van 11.

De bijzettingen bleken enerzijds sterk verstoord te zijn door 20ste-eeuwse bodemingrepen waardoor grote delen van de skeletten niet bewaard waren. Ook de verschillende concentraties van losse skeletonderdelen wezen op sterke omwoeling van de bodem in recentere tijden. Anderzijds zijn de verschillende losse skeletconcentraties ook het gevolg van het vermoedelijk langdurig gebruik van de begraafplaats.

Analyse van de bewaarde velddata wees uit dat de drie begravingen in anatomische verband (100, 101 en 102) toch enigszins van elkaar verschilden qua positie en mogelijk toebehoorden aan

minimum twee begravingsfasen uit de periode 1765-1912. De meeste skeletten en skeletresten konden worden toegeschreven aan volwassen personen waarvan het geslacht slechts bij één individu met zekerheid kon worden vastgesteld. Skelet 101 was afkomstig van een tiener en ook bij de verstoorde skeletelementen werd een bot van een subadult aangetroffen.

Het aantal aangetroffen skeletten is echter te beperkt om verregaande analyses en statistisch onderzoek te verrichten. Wel konden op de menselijke resten verschillende pathologieën worden vastgesteld zoals DISH, DDD, perifere osteo-artrose, tandverlies,...

In alle gevallen gaat het om inhumatiegraven met een oost-west/west-oost oriëntatie. De afwijkende oriëntatie van skelet 101 kan mogelijk verklaard worden door een vergissing tijdens het begrafenisritueel. De aanwezigheid van ijzeren nagels doet vermoeden dat de overledenen in houten kisten werden bijgezet. Resten van kledij of grafgiftten ontbraken volledig.

4.4. Besluit

Naar aanleiding van het uitgraven van de sleuven voor de nutsleidingen kon voor de eerste keer een archeologische blik geworpen worden in de bodem rond de Sint-Goriks- en Magdalenakerk van Kobbegem. Hoewel de geschiedenis van deze kerk gereconstrueerd kan worden op basis van geschreven bronnen en bouwhistorisch onderzoek, was er nooit eerder kans om een opgraving uit te voeren.

Tijdens de archeologische werfbegeleiding werden drie menselijke skeletten en zes concentraties bestaande uit verschillende menselijke botresten aangetroffen. Archeologisch materiaal zoals aardewerk, munten of architectuurresten, die in verband gebracht kunnen worden met oudere fasen van het kerkgebouw, waren niet aanwezig.

Op basis van stratigrafische overwegingen en rekening houdend met de verschillende bouwfasen van het kerkgebouw kunnen de bijzettingen vermoedelijk tussen 1765 en 1912 gedateerd worden. De verschillende oriëntatie van de skeletten en het feit dat twee skeletten elkaar doorsneden doet vermoeden dat we met minimum twee begravingsfasen te maken hebben. Mogelijk bevinden er zich nog oudere graven in de diepere bodemlagen.

4.5. Aanbeveling

Op basis van deze resultaten lijkt het aanbevolen dat alle toekomstige werken met ingreep in de bodem binnen de kerkhofmuren en de tweede fase van de restauratie van de kerk (interieur) archeologisch opgevolgd worden.

5. Bibliografie

5.1. Publicaties

- K. De Groote, W. De Maeyer, J. Moens, K. Quintelier, F. Van Cleven, I. Vanden Berghe en W. Vernaeye (2011) Het Karmelietenklooster van Aalst (prov. Oost-Vl.) (1497-1797): het gebouwenbestand, de begravingen en het fysisch-antropologisch onderzoek, in: I. In't Ven (red.) *Relicta 8 - Archeologie monumenten- en landschapsonderzoek in Vlaanderen - Heritage research in Flanders*, Brussel, 83-250.
- J. Ockeleij (1986) *Kobbegem, een historische schets* (*Ascania-tijdschrift* 1986-3), 37-50.
- K. Quintelier, M. Vandenbruane en S. Watzeels (2012) A capite ad calcem. Protocol voor het macroscopisch morfologisch en metrisch onderzoek van niet-verbrand, menselijk skeletmateriaal, aangehouden binnen het agentschap Onroerend Erfgoed, in: I. In't Ven (red.) *Relicta 9 - Archeologie monumenten- en landschapsonderzoek in Vlaanderen - Heritage research in Flanders*, Brussel, 263-284.
- M. Trotter (1970) Estimation of stature from intact long limb bones, in: T.D. Stuart (ed.) *Personal Identification in Mass Disasters*, Washinton D.C., 71-84.
- S. Van Bellingen (2006) De verdwenen Sint-Gorikskerk te Kobbegem (gemeente Asse): van houten kapel tot stenen kerk, in: K. Magerman en S. Saerens (red.) *Feniks 1 – Jaarboek van de archeologische vereniging van Asse, Agilas VZW*, Asse, 95-102.
- L. Willems (1997) Restauratiestudie St.-Gorikskerk Kobbegem, voorontwerp, interne nota.

5.2. Internetsites

- <http://www.agiv.be>
- <http://www.dov.vlaanderen.be>
- <http://www.mappy.be>
- <http://www.vlaamsbrabant.be>

6. Bijlagen

6.1. Bijlage 1: Sporenlijst

Skeletten (in anatomisch verband)	SK 100
	SK 101
	SK 102
Losse vondsten (niet in anatomisch verband)	C-SK 1
	C-SK 2
	C-SK 3
	C-SK 4
	C-SK 5
	C-SK 6

Behalve deze skeletten en skeletconcentraties werden er geen andere archeologische sporen of structuren aangetroffen.

6.2. Bijlage 2: Fotolijst

In totaal werden er tijdens het terreinwerk 76 digitale foto's genomen met het fototoestel van het type Canon 60 D.

De nummers van de foto's zijn IMG_5414 tot en met IMG_5420 en IMG_5423 tot en met IMG_5491.

6.3. Bijlage 3: Skeletfiches

Bijlage 3.1.: Skeletfiches SK 100

Bijlage 3.2.: Skeletfiches SK 101

Bijlage 3.3.: Skeletfiches SK 102

Bijlage 3.4.: Skeletfiches C-SK 1

Bijlage 3.5.: Skeletfiches C-SK 2

Bijlage 3.6.: Skeletfiches C-SK 3

Bijlage 3.7.: Skeletfiches C-SK 4

Bijlage 3.8.: Skeletfiches C-SK 5

Bijlage 3.9.: Skeletfiches C-SK 6

6.4. Bijlage 4: Bouwfasen van de kerk¹⁴

Bijlage 4.1.: Schema 1: plattegrond

Bijlage 4.2.: Schema 1: doorsnede

Bijlage 4.3.: Schema 1: volume vanuit het NW

Bijlage 4.4.: Schema 1: volume vanuit het ZO

Bijlage 4.5.: Schema 2: plattegrond

Bijlage 4.6.: Schema 2: volume vanuit het NW

Bijlage 4.7.: Schema 3: plattegrond

Bijlage 4.8.: Schema 3: volume vanuit het NW

Bijlage 4.9.: Schema 4: plattegrond

Bijlage 4.10.: Schema 4: volume vanuit het NW

Bijlage 4.11.: Schema 5: plattegrond

Bijlage 4.12.: Schema 5: volume vanuit het ZO

---

¹⁴ Willems 1997: 1.1. tot en met 1.12.

6.5. Bijlage 5: Grondplan van de opgraving

